
KORA ÚJKOR

Stuartok és Romanovok

A könyv három szerzője közül leginkább *Paul Dukes* neve ismerős a XVII. századi orosz történelemmel behatóbban foglalkozó olvasóknak, hiszen a Skóciában élő professzor (University of Aberdeen) a több kiadást is megért *Oroszország története* című összefoglaló jellegű munkáján kívül számos cikket és könyvet írt a XVII–XVIII. századi Oroszországról (köztük a Longman kiadó kronologikus sorozatának *The Making of Russian Absolutism 1613–1801* kötetét), de egyúttal a modern európai államrendszer kialakulásáról is produkált nagy ívű áttekintéseket. A finn *Jarmo Kotilaine* az utóbbi időkben tűnt ki a XVII. századi orosz gazdaságról írt munkáival, s eredményeit nemrégiben egy jelentős monográfia formájában tette közzé (*Russia's Foreign Trade and Economic Expansion in the Seventeenth Century*), míg a jelenleg Svájcban élő *Graeme P. Herd* társszerzőségét, aki napjaink biztonságpolitikai kérdéseivel és szovjetológiával foglalkozik, elsősorban bizonyára az magyarázza, hogy PhD-értekezését a skót Partick Gordonról írta, akinek nagy szerepe volt a XVII. századi orosz hadsereg modernizálásban.

A cím maga nem utal a mű kronológiai kereteire, amely a XVII. század történetét dolgozza fel: új dinasztikaként (legalábbis) Angliában 1603-ban kerültek trónra a Stuartok, Oroszországban pedig 1613-ban a Romanovok. Míg e két országgal a XVII. század elején nem lehetett komolyan számolni az európai nagyhatalmi politikában, addig 1700 táján egészen más volt a helyzet – az 1709-es poltavai csata után különösen Oroszország megítélését illetően. A kapcsolatok Anglia és Oroszország közt, persze, régebbi keletűek voltak, mint a XVII. század: a Moszkvai Társaság (1555) megalapításától keltezhetők. Éppen ezért a XVI. századi előzmények bemutatásával indul a mű, amely végpontját tekintve valóban nem nyúlik túl a XVII. századon, hiszen Nagy Péter nyugat-európai útjának (1697–98) angliai leírásával zárul.

A szerzőtriád, bevallottan, nem egy XVII. századi párhuzamos Stuart-, illetve Romanov-dinasztiatörténetet akart írni, hanem feltárni azokat a mozgatórugókat és konkrét történelmi körülményeket, amelyek a két dinasztia,

illetve alattvalóik kapcsolatát alakították, befolyásolták. Azaz a következő kérdésekre keresték a választ: „Miben állt egyáltalán a Stuart–Romanov viszony lényege? Mik voltak a két fél céljai, milyen előnyöket reméltek, és milyen előnyöket sikerült ténylegesen elérni a feleknek e viszony révén?” Továbbá miként alakult a gazdasági, katonai és diplomáciai érdekek egymáshoz való viszonya, és melyik élvezett prioritást a Stuartok illetve a Romanovok számára?

Ami még a korabeli Oroszország kutatóját is meglepheti a könyvet olvasva, az először is az információbőség, másrészt pedig (éppen ebből eredően) az, hogy Oroszország mennyire nem tekinthető elszigetelt hatalomnak a kereskedelem, a diplomácia, s ezáltal az információáramlás szempontjából. Ez utóbbi terén kiemelendő a Külügyi Prikáz által alkalmazott *vesztyi-kurant*i elnevezésű kézíratos hírlevelek szerepe, amely főként külföldi újságokból történt fordításokat tartalmazott. A rajtuk levő feljegyzések tanúsága alapján pedig a külföldről összegyűjtött híreket felolvasták a cár és a vele tanácskozó bojárok számára.

A könyv egyik alapkövetkeztetése, hogy a „Stuart–Romanov-viszony a kereskedelemmel kezdődött és azzal is végződött.” A Moszkvai Társaság volt ugyanis, alapításától kezdve, az angol érdekek fő előmozdítója Oroszországban, és tulajdonképpen a társaság képviselte Anglia uralkodóit Oroszországban mind a Tudor-, mind a Stuart-korban. Az angol–oros viszony tehát szinte leválaszthatatlan volt e társaság köldökzsinórjáról, amely különleges privilégiumokat kapott IV. Ivántól a kereskedésre. Az angolok fegyverekkel látták el a cárokat, míg az oroszok főként a hajóépítéshez szükséges felszereléseket, nyersanyagokat biztosítottak, amelyek közül a hajókötél valódi orosz csúcsterméknek számított a korban. (Egy, a kérdéssel behatóan foglalkozó történész egyenesen azt állítja, hogy az angol hajóhad, amely legyőzte 1588-ban a Nagy Armadát, nagyrészt orosz hajókötelekkel volt felszerelve!)

Az orosz cárok azonban az angol kereskedőknek biztosított előjogok (pl. vámmentesség, lerakatok létesítése a fontosabb városokban) azaz a „nagylelkűség” fejében politikai szövetségest is reméltek egyúttal az angol uralkodóknak. Erre viszont az utóbbiak nemigen mutattak hajlandóságot. Az angolok mintegy fél évszázadig az ún. északi tengeri út monopóliumát élvezték, így megkerülhetetlenek voltak a cárok számára, s ez volt az angol–orosz kereskedelem sikertörténete. A XVII. században azonban alapvetően megváltozott a helyzet: a hollandok már a századfordulótól érezhetően kezdték kiszorítani az angolokat ebből a kereskedelemből. Annak ellenére, hogy a hollandok nem kaptak a Moszkvai Társasághoz hasonló előjogo-

kat. Ők más, hatékonyabb módszer szerint kereskedtek: míg az angolok esetében a részvénytársasági forma miatt a társaság, mint egész bonyolította le az üzleteket, addig a hollandoknál több társaság versenyzett ezen a kereskedelmi útvonalon (csakúgy, mint másutt is a világban) részint egymással, részint az angolokkal. Ugyanakkor a hollandokat erősítette Amszterdammak a világ gazdaságban elfoglalt vezető pozíciója és az anyaországnak a korban legfejlettebb hitel-és biztosítási rendszere, nem utolsósorban pedig a holland hajózási technika színvonala.

Az angolok gazdasági térvesztése, paradox módon, részben az Oroszországban élvezett kereskedelmi előjogaik miatt következett be: ezek ugyanis kényelmessé, illetve merevvé és bezárkózóvá tették a társaságot. A társaság rossz helyzetét mutatja, hogy már 1618-ban felmerült a Kelet-Indiai Társasággal való egyesülés (végül is elvetélt) kísérlete.

A könyv hangsúlyozza, hogy a történészek korábban alaposan túlértékelték a XVII. századi angol–orosz kereskedelmi kapcsolatokat, főként azért, mert a XVI. századi időszak jól kutatott volt, és akkor valóban jól mentek a Moszkvai Társaság dolgai is. Ezzel szemben a konklúzió a XVII. századi gazdasági kapcsolatok vonatkozásában a következő: ha csak önmagában az angol–orosz kereskedelmet tekintjük, akkor ez teljes kudarc volt. Mindazonáltal, az angol–orosz kapcsolatok egészének összefüggésében, a két dinasztia közti viszony szemszögéből nézve már más a helyzet, ugyanis „a kereskedelem maradt a bilaterális viszony alapja.” Ez volt a kulcs a XVII. században a diplomáciai dialógus fenntartására, amely bár nélkülözte az állandó követségeket, időről-időre mindkét oldalról követküldéshez vezetett. Az angol–orosz kapcsolatok komplex kezelése azonban nemcsak arra világít rá, hogy miként működött a diplomácia abban az időben, hanem arra is, hogy miként formálódott ki az európai államrendszer.

A kapcsolatok aprólékos elemzése azt mutatja, hogy mennyire esetleges a bel- és külpolitika elválasztása még a XVII. század második felében is, az európai államrendszer kialakulása szempontjából döntő szakaszban. II. Károly emigrációban folytatott („kül-”)politikája igen jó példája ennek: nyilvánvaló célja az volt, hogy visszatérhessen Angliába és ennek anyagi illetve politikai körülményeit megteremtse. Ennek érdekében küldött már 1649-ben követséget Alekszej cárhoz, aki 20 ezer rubel értékű gabonával és prémekkel bocsátotta vissza a követet. (Valószínűleg e követség köréből került ki az az orosz cár neve alatt futó, angol nyelven írt pamflet is, amely arra bízta az európai uralkodókat, hogy fogjanak össze Cromwell rendszere ellen.) A szerzők konklúziója az, hogy „a belső rend volt a fő célja mindkét rendszernek és a külpolitikák elsődlegesen ezt a belpolitikát voltak hivatva

szolgálni...; a nemzetközi kapcsolatok volt az az aréna, ahol a Stuartok és a Romanovok belpolitikai előnyökre tehetek szert, vagy éppen ilyen hátrányt szenvedhettek el.”

Állandó követségek kölcsönös felállítására csak a XVIII. század elején került sor angol–oros viszonylatban (Nagy Péter idején), de a XVII. századi sporadikus diplomáciai kapcsolatok következménye volt, hogy megkezdődött, főként skót tisztek révén, az 1630-as évektől az orosz hadsereg modernizálása. Ennek a hosszú folyamatnak jelképes egyénisége volt Patrick Gordon tábornok, aki több cár alatt is szolgált Oroszországban, és támogatása oly sokat nyomott a latban Péter számára, hogy féltestvérét, Szofját félre tudta állítani a hatalomból és (kolostorba záratva) kiiktatta őt, mint politikai vetélytársat.

Az angol–orosz kapcsolatok mélypontja a század közepe volt, amikor Alekszej cár felháborodva I. Károly kivégzésén (1649) még abban az évben rendeletben vonta vissza az angolok kereskedelmi privilégiumait, és egyúttal csak magára Arhangelszkre korlátozta tevékenységüket. Ugyanakkor nemcsak ez játszott szerepet a döntésben, hanem az orosz kereskedők panasza is az angolok ellen, valamint az a már említett tény is, hogy ekkorra a Moszkvai Társaság és a cár érdekei igencsak asszimmetrikusak voltak: a gazdaságilag hanyatló társaság privilégiumai egyre terhesebbé váltak, miközben egyre kevesebb kézzelfogható hasznot hozott az uralkodónak. (Ez ismét a korábbi megállapítás bizonyítéka a bel- és külpolitikáról mondottak kapcsán.)

A restauráció új reményeket keltett a diplomáciai viszonyok erősítése terén, de a geopolitikai érdekek ez ellen hatottak: az orosz uralkodók ugyanis csak akkor hajlottak volna a Moszkvai Társaság régi pozíciójának visszaállítására, ha katonai szövetségest szereztek volna ezzel maguknak az oszmánok ellen. Az alapvetően eltérő angol és orosz geostratégiai érdekeket figyelembe véve azonban általános érvényűnek tekinthető az egész XVII. századra nézve az a megállapítás, hogy *„a Stuartoknak a Romanovokhoz fűződő viszonyát úgy kell tekintenünk, mint egy kudarcos gazdasági külpolitikát, semmint egy külpolitikát”*.

A XVII. század végén aztán új korszak kezdődött mind a gazdasági, mind a diplomáciai kapcsolatok terén, nagyrészt Péter angliai útjának köszönhetően. Először fordult elő, hogy egy cár külföldre ment és találkozott egy angol uralkodóval. Péter, elődeivel szemben, ugyanakkor már nem zárkózott el attól, hogy alattvalói dohányozzanak (ezt korábban, elvileg, először halállal, majd az orrcimpák felvágásával büntették!), s ez lehetővé tette, hogy az angol kereskedők Virginiából származó nagy dohányszállít-

mányokat vigyenek Oroszországba. Továbbá a liberális kereskedelmi politika jegyében alapvetően megváltozott Londonban a Moszkvai Társaság helyzete is: 1699-ben eltörölték a kizárólagos jogát az Oroszországgal való kereskedelemre, s szerepét az Eastland Company vette át, a Baltikumon keresztül.

A könyv nemcsak hiánypótló a XVII. századi angol–oroszl kapcsolatok sokrétű feltárásával, de új megvilágításba helyezi Oroszország szerepét is a XVII. századi Európában.

Paul Dukes, Graeme P. Herd and Jarmo Kotilaine: Stuarts and Romanovs. The Rise and Fall of a Special Relationship. (Stuartok és Romanovok: Egy különleges viszony kezdete és vége.) Dundee University Press, Dundee, 2009. 262 old.

A recenzió része a Bolyai János Akadémiai Ösztöndíj (BO 00171/09/02) keretében végzett kutatásnak.

Sashalmi Endre